

Ljubica Milosavljević*
*Odeljenje za etnologiju i antropologiju i
Institut za etnologiju i antropologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

STAROST KAO RESURS NA PRIMERU SOCIJALNOG RADA¹

Apstrakt: Rad ima za cilj da osvetli naučno delovanje i praksu socijalnog rada, u globalnim i lokalnim okvirima, u onim aspektima koji su vodili naučnom i delatnom usmerenju ove discipline ka starom čoveku. Ovakva orijentacija sa jedne strane može se razumeti kao deo ukupnog procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema, dok sa druge strane upućuje na strategiju delovanja konkretne profesionalne grupe s ciljem prevazilaženja početne marginalizovane pozicije usled čega je preispitan potencijal starosti kao resursa.

Ključne reči: starost, socijalni rad, resurs, društveni problem

Uvod

Rad ima za cilj da osvetli naučno delovanje i praksu socijalnog rada, u globalnim i lokalnim okvirima, u onim aspektima koji su vodili naučnom i delatnom usmerenju ove discipline ka starom čoveku. Ovakva orijentacija sa jedne strane može se razumeti kao deo ukupnog procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema (više u Milosavljević 2014a; Milosavljević 2014b), dok sa druge strane upućuje na strategiju delovanja konkretne profesionalne grupe s ciljem prevazilaženja početne marginalizovane pozicije. Označena pozicija prepoznata je u odnosu na druge nauke sa kojima socijalni rad deli polje izučavanja i delovanja. Međutim, kontinuirani uniženi položaj delovao je stimulatивно na delatnike koji počinju da se, između ostalog, zalažu za orijentaciju ka „univerzalnim” problemima. Ovo je, ukratko, predstavljalo pokušaj iskoraka

---

* ljmilosa@f.bg.ac.rs

1 Članak je nastao kao rezultat rada na projektu „Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva” (177035) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

iz bavljenja pojedincima koji su bili označeni kao „devijantni” tj. kao nosioci „patološkog” ponašanja, a kojima je socijalni rad bio posvećen od nastanka. U predmetnom zaokretu, tako je bilo moguće primetiti novu orijentaciju ka *penzionerima* koji nisu imali ove „neželjene” karakteristike, ali koji se apostrofiraju kao društvena grupa čije bi probleme trebalo rešavati. Na označeni način, prosek konstruisanja starosti kao društvenog problema koji je u jednom delu procesa konstruisanja vezan za nastajanje novog sloja društva, sloja pensionera (više u Milosavljević 2014a) poslužiće pokušaju boljeg pozicioniranja označene delatnosti, ali će i u ukupnosti procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema imati značajnih implikacija.

Konstruisanje starosti kao društvenog problema u okviru socijalnog rada

Kada se starost razume kao *stanje* tj. kao konstruisani društveni problem (Spector and Kitsuse 1973), onda je važno napomenuti i to da starost nije fiksirani produkt procesa konstruisanja tj. krajnji ishod. Pre se radi o sociokulturnoj kategoriji koja je u konstantnoj meni, u zavisnosti od opštih društvenih pomeranja, ali i sposobnosti interesnih grupa, koje njome barataju, da je uklope u označene tokove. Zbog toga, o starosti možemo govoriti kao o konstrukt, koji se vezuje za određeni vremenski period i pojedine populacione grupe ili pojedine karakteristike tih grupa (više u Milosavljević 2014a). Ovi konstrukti svojevrsni su resursi koje koriste i nadograđuju društveni, naučni, politički, humanitarni i drugi akteri, a koji su u direktnoj vezi sa procesom konstruisanja starosti kao društvenog problema, sa manjim ili većim suvlasništvom nad njim.

Na stranicama koje slede, ukratko, veća pažnja biće posvećena društvenim akterima čije delovanje u bližoj prošlosti i sadašnjosti učestvuje u nastavku procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema. Mesto socijalnog rada u ovom procesu obezbeđeno je činjenicom da je jednim delom orijentisan ka izučavanju starosti i starenja, kao i to da njegov naučni doprinos podrazumeva direktnu intervenciju u životu kako ostarele osobe, tako i društva u kojem ona živi. Tako, starost postaje svojevrsni resurs za različite delatnike, pa i za one koji pripadaju socijalnom radu.

Za bolje razumevanje mesta starosti, kada se ona sagledava na ovde predviđen način, biće neophodno osvetliti razvojni put nauke i njeno priznavanje konkretne kategorije društva kao one kojom „barata” u okviru vlastitog polja proučavanja i delovanja. Izrazito važno jeste ukazati na način na koji je razvojni put socijalnog rada bio izložen uticajima društvene ali i opšte naučne klime, u okviru koje se razvijao na ovim prostorima; i na koji način je stari čovek ulazio u opseg predmeta proučavanja i delatnog angažovanja stručnjaka, u okviru zasnovane profesije socijalnog radnika, ili se, pak, pozicionirao u označenom opsegu.

Pre nego bude pristupljeno analizi, na ovom mestu, važno je podsetiti na konstruktivističku tvrdnju da se svet ne može saznati van referentnih okvira, koji se činom saznanja tog sveta i sami sazdaju (Stojnov 2001, 22). Svetovi o kojima se u ovom slučaju radi odnose se na svet nauke kojem pripada socijalni rad, a koji nije mogao biti sazdan bez promene referentnih okvira koji su dozvolili da *starost* od nepovoljnog *stanja* preraste u red društvenog problema, time i resursa za nauku, ali i političke partije (Milosavljević 2013) i nevladine organizacije.

Nastanak i razvoj socijalnog rada u delu koji se odnosi na starost

Na ovom mestu biće pristupljeno analizi nastanka i delovanja socijalnog rada, kao one naučne oblasti i prakse orijentisane ka starima, mada ne i isključivo ka njima. Naučna delovanja, nametnula su se kao važna za ispitivanje, kao ona na koja se odražavaju društvena, politička, ekonomska i druga kretanja, kao i zbog toga što se zasnovano u sferi naučnog neminovno reflektuje na neposredni dodir sa starim čovekom čijim se problemima barata posredstvom ove (i ne samo ove) nauke.

Na početku beše građansko društvo i po njega „opasni”

Povezivanje danas aktuelnog profesionalnog rada sa „institucionalno zasnovanim delatnostima karaktera socijalnog rada” (Petričković 2006, 217) nameće se kao prvi korak u analizi konstruisanja starosti kao društvenog problema u okviru zasnivanja naučne discipline kakva je socijalni rad. Izlaženje iz okvira ličnog i pojedinačnog, bilo da se radi o onima koji se angažuju ili o onima oko kojih se angažuje, prvi je garant da se o starosti može razmišljati kao o društvenom problemu koji kreće put sazdanja. Međutim, na ovom primeru biće moguće ukazati na to da se radi o *krnjem konstrukt*u na šta ukazuje i prepoznavanje starosti kao predmeta konkretne naučne sfere i njenog delatnog angažmana, a koja po pravilu biva ujedinjena u problemu sa različitim vrstama nevoljnika, čiji je najčešći ujedinjujući imenitelj siromaštvo (više u Milosavljević 2014b). O tome svedoči i sledeći navod:

U okvirima državne inicijative, u skladu sa njenim zakonima, materijalnom potporom koja podrazumeva izgradnju ili obezbeđenje prostora, finansiranje tekućih troškova, obezbeđivanje stručnih kadrova, kontrolu (nadzor) rada i sl. vekovima se po principu institucionalnog ustrojstva ukazuje briga o siromašnima, nezaposlenim, nemoćnim, starim i bolesnim ljudima, kao i osobama sa telesnim manama, deci bez roditeljskog staranja i njima sličnih kategorija „nišćih” i ubogih. (Petričković 2006, 217)

Profesionalno sazdanje socijalnog rada, na temeljima naučne zasnovanosti, datira s kraja 19. veka i može se sagledati ili kao „istorijsko-civilizacijski produkt kontinuirane težnje egzistencijalne humanizacije” (Petričković 2006, 282) ili kao izraz pružanja pomoći društvu koje se suočavalo sa narastanjem broja ugroženih kategorija stanovništva koje sve otvorenije postaje pretnja tom i takvom društvu. Ako se uvaži stav „da niti jedna društvena delatnost uključujući i nauku, ne može biti vrednosno neutralna” kao i to da „svaka društvena delatnost ima određenu utilitarnost, koja obezbeđuje realizaciju nećijih, najčešće vladajućih, ideja, vrednosti, potreba i ciljeva” (Milosavljević 1990, 42), onda ova druga perspektiva može bolje izaći u susret potrebi da se odgovori na jedno od suštinskih konstruktivističkih pitanja: zbog čega u nekom trenutku izvesna stanja uspevaju da skrenu pažnju na sebe kao problemska i kao ona koja valja rešavati, dok u nekom drugom trenutku to ne uspevaju? Drugim rečima, otvoren je put mogućnosti da se označe međe u vremenu oko kojih se formira promena u prizmi kroz koju se posmatra neko stanje u društvu. Zasnivanje nove nauke i njeno fokusiranje na marginalne skupine društva, čini se, pruža dovoljno elemenata za razumevanje opšte klime u kojoj se promene dešavaju.

U studiji *Socijalni rad na raskršću* Milosav Milosavljević ukazuje na najmanje dva ideološka upliva u sferu socijalnog rada, a koji su se odrazili i na mesto starog čoveka u njemu. Prvi i za starost presudni upliv odnosi se na samo zasnivanje socijalnog rada koji autor razume prvenstveno kao potrebu građanske klase da „rafiniranim sredstvima koja odgovaraju demokratiji buržoaskog tipa, ostvaruje socijalnu kontrolu” (Milosavljević 1990, 42). Socijalni rad, tako, postaje „agent” društvene kontrole, disciplinacije, socijalizacije i resocijalizacije, ali i represije kao krajnje instance koju apostrofira Milosavljević. Okretanje ka marginalnom kao društveno ugrožavajućem uključuje sve one stare i siromašne ili bolesne tj. nesposobne da se sami staraju o sebi kao pripadajući element mnogobrojnijem nezaposlenom, bolesnom, siromašnom... delu populacije. Drugi važan upliv ideologije u sferu naučnog i delatnog aspekta socijalnog rada tiče se skorije istorije tj. onog perioda kada se jugoslovensko društvo razvijalo na temeljima interesa, ciljeva i potreba radničke klase i kada je, prema oceni autora, „i socijalni rad svojim ciljevima, principima, sadržajima i metodološkim pristupima trebalo da bude usmeren prema tim ciljevima i vrednostima” (isti 1990, 43). Konstruisanje starosti kao društvenog problema kroz značajke vezane za rad i radništvo pripada posebnom potprocesu ukupnog procesa konstruisanja, a na ovom mestu valja podsetiti da se radi o zasnivanju penzionera kao novog sloja društva (više u Milosavljević 2014a), što je dalje vodilo otvaranju gerontoloških centara u kojima, upravo, socijalni radnici predstavljaju deo stručnog kadra. Ipak, proći će čitava dekada dok prvi socijalni radnik ne bude bio zaposlen u nekoj od ustanova za smeštaj starih lica. Prvi koji je bio primljen u stalni radni odnos 1969. godine, u Domu u Futogu, bio je socijalni radnik Mitar Krestić koji će kasnije postati i direktor ove ustanove (Krestić i Drča 1999, 28). Nešto ranije otpočeće praksa otvaranja centara za socijalni rad koji će vremenom postati mesta rešavanja problema starije populacije, ali i mesta zapošljavanja budućih socijalnih radnika. Prvi centar za socijalni rad, koji je bio višefunkcionalna ustanova socijalne

zaštite, otvoren je 1956. godine u Beogradu, na opštini Palilula, s ciljem obezbeđivanja stručno-metodološke i institucionalne osnove za sprečavanje i suzbijanje socijalnih problema (Vuković 2005, 291). Prvi centri nastali su iz psihološko-pedagoških, socijalno-medicinskih i drugih savetovališta i vremenom su prerastali u samostalne institucije, a naročiti podstrek za otvaranje novih centara imala su određena pravna akta, među kojima se naročito izdvaja *Preporuka o formiranju centara za socijalni rad kao samostalnih stručnih službi za poslove socijalne zaštite*, koju su doneli *Odbor za socijalnu politiku i narodno zdravlje Saveznog veća i Odbor za pitanje rada i socijalnog osiguranja Veća proizvođača Savezne narodne skupštine* 1961. godine (ista 2005, 291).

Međutim, pre nego bude moguće ukazati na zanimljive relevantne faze zasnivanja profesije socijalnog rada s kojom je u vezi i obrazovanje socijalnih radnika, na ovom mestu, valja skrenuti pažnju na još jedan prelomni period koji se podjednako snažno odrazio na profesiju i naučno preispitavanje starosti kao dela problema kojima se bavi socijalni rad. Ratni period devedesetih godina 20. veka, kao i promene početkom narednog, pokazaće koliko „baratanje” starima kroz sagledavanje i praksu socijalnog rada ima sva obeležja kriznog kada se, ponovo, govori o starima, a siromašnima, i kada suvlasništvo nad društvenim problemom podrazumeva „lavovski” deo državne intervencije tokom devedesetih godina, ili pak stavljanje težišta na lokalnu samoupravu, u potonjem vremenskom intervalu, kao preporučenom putu ka smanjenju stope siromaštva i boljeg pozicioniranja države na putu pridruživanja tzv. „porodici evropskih naroda”. Pre nego ovi uticaji, koji su se reflektovali i na starog pripadnika društva, budu bolje osvetljeni, potrebno je ukazati i na one važne delove procesa konstruisana svakog društvenog problema, a koji podrazumeva izricanje zahteva i ukazivanje na nepovoljno stanje koje valja promeniti, kao i na retoriku i strategiju korišćenu s ciljem promene u sagledavanju i tretiranju određenog stanja koje pokušava da se etablira kao društveni problem. Konkretnije, biće reči o tome kako je socijalni rad „krčio” vlastito mesto među drugim naukama na koje je bio upućen od zasnivanja delatnosti, o čemu ne bi bilo moguće govoriti bez poznavanja makar i elementarnog razvojnog puta obrazovanja stručnjaka, budući da imaju važnu ulogu u konstruisanju svakog društvenog problema. Osvetljavanje ovog procesa moći će da pomogne u razumevanju procesa konstruisanja starosti kao društvenog problema u naučnoj sferi, iz razloga što se, kada je reč o starima, ponovo, nalazimo na „terenu” marginalizovanih i nedovoljno sposobnih osoba za samostalno funkcionisanje, bilo da se radi o lokalnoj zajednici ili da je ona naučna.

Bez muke nema nauke

Razvoj obrazovanja socijalnih radnika u jugoslovenskim okvirima kasnio je pedesetak godina za inostranim, ugledajućim modelom. Prvi kurs za profesionalne socijalne radnike organizovan je 1904. godine u Njujorku, sa dvogodišnjim trajanjem i obezbeđivanjem diplome koja je omogućavala profesionalno

bavljenje socijalnim radom (Milosavljević M. 1990, 9). O kursevima za studente koji su mogli da steknu znanja iz oblasti socijalnog rada u Velikoj Britaniji ima i ranijih pomena (Bosanquet 1901, 302) i već s početkom etabliranja nove naučne discipline bilo je primetno da nije dovoljno pažnje posvećivala staroj populaciji. Tome u prilog ide izlaganje Antoanete Kenon (Antoinette Cannon) na Trećoj međunarodnoj konferenciji Socijalnih radnika održanoj 1928. godine koja je apostrofirala da socijalni radnici malo pažnje posvećuju udobnosti i sreći starih ljudi (u International Conference On Social Work 1936, 190). Umesto toga, socijalni rad se fokusirao na najvidljivije grupe i probleme, poput imigranata u SAD (Woods 1905, 31) čiji je broj narastao u skladu sa privrednim rastom zemlje domaćina.

Zadatak ovog dela rada, dakle, jeste analiza zasnivanja nove nauke s ciljem boljeg razumevanja mesta starog čoveka u društvu u kojem se razvija disciplina, a kojeg tokom vremena u manjoj ili većoj meri uključuje u red problema kojima se bavi, zbog čega valja podsetiti na ideju da: „socijalni rad, kao agens društva, odražava društvene stavove prema starenju, jedne nezadovoljavajuće mešavine antipatije i simpatije, stereotipa i senzitivnosti” (Bloom i Monro 1972, 103). Da bi to bilo moguće, potrebno je uputiti i na to u kakvoj klimi se razvijao domaći socijalni rad, s posebnim akcentom na razvoj obrazovanja kao one okolnosti koja će uticati i na kadrovsku strukturu u institucijama i ustanovama kojima je povereno staranje o starima. Strategije razvoja i korišćena retorika, snažno upućuju na marginalni položaj socijalnih radnika u odnosu na druge profesije s kojima su delili, i dalje dele, polje naučnog i delatnog angažovanja. Sa druge strane, na ovaj način biće moguće uputiti i na sukobe koji su otvoreno ispoljavani u samoj delatnosti socijalnog rada.

Već je rečeno da su prve više škole za socijalni rad u posleratnoj Jugoslaviji počele da se otvaraju krajem pedesetih godina 20. veka. Kao važna napomena za razumevanje zasnivanja socijalnog rada kao nauke trebalo bi da posluži tvrdnja da se socijalni rad razvijao u skladu sa razvojem socijalne politike i socijalne zaštite, čiji je razvoj bio pod uticajem celokupnih kretanja u posleratnom društvu (više u Milosavljević 2014a; Milosavljević 2014b). Kraj pedesetih godina, tako, postaje prva važna međa u vremenu kada socijalni rad, usled ukupnih kretanja, postaje prepoznat kao (naučna) aktivnost ljudi koja zavređuje mesto u obrazovnom sistemu. Na ovom mestu, valja istaći i to da se opšti razvoj društva koji je uticao na socijalnu politiku, socijalnu zaštitu i socijalno osiguranje već razvio do one mere kada stariji pripadnik društva počinje da biva sagledavan samostalno, najpre kao penzioner (Milosavljević 2014a) i da kraj pedesetih godina koincidira sa praksom otvaranja prvih domova za penzionere (Milosavljević 2014b). Međutim, postignuto u oblasti pozicioniranja socijalnog rada na mapi obrazovanja uskoro će se pokazati ne samo nedovoljnim već i početkom profesionalnog sukoba socijalnih radnika koji se odvijao na dve razine. Prvi sukob počeo je da se odvija početkom sedamdesetih godina 20. veka kada, uprkos prvobitnoj opijenosti značajem i humanošću profesije, počinju da

se javljaju otvorena nezadovoljstva socijalnih radnika koji „u mnogim sredinama ostaju anonimni i nedovoljno priznati i prihvaćeni” (Milosavljević M. 1996, 10). Tako, profesija socijalnog radnika počinje da liči na samog čoveka kojim se bavi – na čoveka sa margine. I, upravo, u tom pojedinačnom počinje da se prepozna jedan od problema struke čijem obrazovanju je bila posvećena viša škola, ali ne i fakultet.

Čak i površna analiza predmetno-sadržinske usmerenosti socijalnog rada pokazuje da se socijalni rad u nas najmanje bavi društvenim procesima, odnosima i problemima, da je selektivan u odnosu na populaciju čijim potrebama i problemima se bavi i da je u osnovi nominalistički usmeren, to znači da se kao dominirajući predmet njegove delatnosti javljaju selektivno odabrani pojedinci, koji najčešće pripadaju marginalnim društvenim grupama. Predmetna selektivna a ne univerzalna usmerenost socijalnog rada prema marginalnim grupama ne samo da utiče na marginalizaciju same profesije, već i na njenu bitnu aksiološku određenost prema „kontroli”, „disciplinaciji”, „pomaganju”, „socijalizaciji” i „resocijalizaciji” onih koji su na marginama društvenih odnosa, vrednosti, „normalnog” i „prihvatljivog” ponašanja i sl. (Milosavljević M. 1990, 44)

Nezadovoljstvo vlastitim usmerenjem i neželjeno izjednačavanje sa onima koji su predmet proučavanja i bavljena socijalnog rada vodilo je osećaju inferiornosti i nesigurnosti u radnom okruženju, pa i onome što Milosav Milosavljević u studiji *Tradicionalni rad između tradicionalnog i modernog* naziva dvostruko protivrečnim osećanjem. Ono se očituje u stavu socijalnih radnika da su „nezamenljiv, osnovni i neophodan kadar, naročito u ustanovama i službama socijalne zaštite i da su „svačije vodonoše”, (Milosavljević M. 1996, 11). Profesije kojima su „vodu nosili” tj. u odnosu na koje su osećali tako otvorenu nelagodu, u prvom redu, jesu: psiholozi, pedagozi, sociolozi, pravnici, lekari, sudije... „Mnogi socijalni radnici osećaju se hendikepiranim” (Milosavljević M. 1990, 21), a tuđu profesionalnu superiornost videli su u posebnom metodološkom i kategorijalnom aparatu. Strategija za izlazak iz unižene pozicije, koja se tako jasno očitavala, kretala se u pravcu neophodnosti uspostavljanja fakultetskog obrazovanja za socijalne radnike. Korišćena retorika može koristiti i u razumevanju procesa borbe za vlastitu poziciju, ali otkriva i *širenje fokusa ka onima koji nisu problematični i marginalni, a među kojima su se našli i penzioneri* kao oni koji vrše pritisak na socijalne službe i institucije (Milosavljević M. 1990, 45). Penzioneri, dakle, i dalje bivaju sagledavani kao teret za društvo čije probleme valja rešavati, ali ovi *novi stari gube karakteristike devijantnog i patološkog*, čemu je socijalni rad od početaka naginjao. Prestrojavanje naučne discipline ka „univerzalnom” i odvajanje od marginalnog i nedovoljno uticajnog, trebalo je da pruži neophodnu „težinu” i samim delatnicima u okviru socijalnog rada i otuda pitanje:

Može li, na kraju, socijalni rad da se otrgne iz „okova” sopstvenih ograničenja, sputanosti i inferiornosti dok ne promeni predmet svoga delovanja i

ne prestane jedino da se bavi marginalnim društvenim grupama i po svojim sadržajima, dometima i prostiranju ne postane univerzalna i svima potrebna društvena nauka? (Milosavljević M. 1990, 48)

Na putu ravnopravnosti sa drugim profesijama, najpre se javio zahtev uvođenja fakultetskog obrazovanja, a kada je ono uvedeno sredinom sedamdesetih godina 20. veka, pojavio se novi problem – ovoga puta unutar same struke. Naime, težište sukoba sada biva preneto na prostor između onih sa diplomom fakulteta i onih koji su diplomu stekli na višoj školi. Kao izlaz iz ove podvoje-ne profesionalne situacije poslužilo je penzionisanje² starijih radnika sa nižim stepenom obrazovanja i postepeno brojčano narastanje onih koji su pristizali sa fakulteta. Ukidanje Više škole za socijalne radnike, tako, postaje umirujuća mera, budući da prestaje mogućnost produkovanja nejednako rangiranog profesionalnog kadra socijalnih radnika, a kao jedina obrazovna institucija ostaje Smer za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Međutim, valja podsetiti i na faktor izjednačavanja u položaju socijalnih radnika, ma kog stepena obrazovanja bili, unutar radnih organizacija u kojima su u timovima radili sa stručnjacima koji su se nametnuli kao oni sa pravom prečeg „vlasništva” nad problemima osoba kojima se bave. Na ovom mestu, valja još samo pomenuti da su važnu ulogu u probijanju kroz „zauzeti” teren bavljena onima koji su u stanju socijalne potrebe imala i profesionalna udruženja i asocijacije socijalnih radnika. Ove organizacije, međutim, zavređuju veću pažnju zbog čega će biti predmet budućih istraživanja.

Dodatna poteškoća u odnosu na koji su socijalni radnici izricali zahteve s ciljem promene aktuelnog stanja, a koje nije moglo da nema dodirne tačke sa korisnicima, pa i starim licima u okviru njih, jeste birokratsko baratanje problemom tj. „papirizacija” posla od koje do današnjih dana neće uspeti da se distanciraju. Zapadanja u stanje u kojem dominira administrativni rad, objašnjava se izvorima same delatnosti tj. činjenicom da se razvijala u okviru socijalne zaštite koja ima obaležja socijalnog staranja, odakle potiču mnogi „redukcionizmi i simplifikacije kako u teorijsko-konceptualnom i metodološkom tako i u praktično-delatnom smislu” (Milosavljević M. 1996, 35):

Socijalno staranje se ostvaruje pre svega u ime i u interesu države, pa tek onda u interesu ugroženih, hendikepiranih, devijantnih i drugih pojedinaca, porodica ili društvenih skupina. Po svojoj prirodi i sredstvima socijalno staranje u prvi plan stavlja različite mehanizme pomaganja, kontrole, resocijalizacije i sl. U takvim okvirima administrativni, birokratsko, normativno definisani postupci i metode neminovno dominiraju. Inicijative za određene mere i aktivnosti uglavnom potiču od društvenih institucija i onih koji „zastupaju” društveni interes. U takvim okolnostima socijalni rad je neminovno siromašan u pogledu svojih mogućnosti, izvora, sredstava, metoda, inicijativa i sadržaja. Po karakteru odnosa prema svom predmetu on ne može izbeći popravljачke i „kontrolorske”, paternalističke uloge i birokratske karakteristike. (Milosavljević M. 1990, 84)

---

2 Oprobana strategija za rešavanje problema (Milosavljević 2014a).

Kriza devedesetih godina 20. veka i pad u „zaštitarsko”

Mišljenje da krizne situacije mogu dovesti do preobražaja socijalnog rada tj. do izlaska iz marginalizovane pozicije, pobijeno je devedesetih godina 20. veka. Ideja da usložnjeni i permanentno narastajući socijalni problemi nužno vode isticanju značaja jedne naučne discipline i profesije koja se tim problemima bavi, postala je neodrživa onog trenutka kada su ti isti problemi ophrvali samu profesiju. Promena socijalnih odnosa, kao posledice raspada SFRJ i promena u ekonomskoj i političkoj sferi, dovela je do promena i u socijalnoj zaštiti i u socijalnom radu. Kao najveća promena, u institucionalnom smislu, navodi se činjenica da je država postala glavni nosilac celokupnog sistema društvenih delatnosti, time i socijalne zaštite i socijalnog rada. „Podržavljenje” i centralizacija sistema socijalne zaštite i službe socijalnog rada za krajnju instancu imalo je to da su opštine, lokalne zajednice i drugi nosioci aktivnosti izgubili značaj (više u Milosaljević M. 1996, 13–16). Među mnogobrojnim negativnim posledicama, kada je reč o prvim, posebno treba istaći činjenicu da se u ovom periodu izgubila funkcija planiranja, praćenja i proučavanja socijalnih problema, kao i proces usavršavanja socijalnih radnika, ali i to da su nestale čitave institucije koje su bile posvećene ovim aktivnostima, poput: Više škole za socijalne radnike u Beogradu, Jugoslovenske konferencije za socijalne delatnosti, pokrajinskih zavoda za socijalnu zaštitu, Gradskog zavoda za proučavanje socijalnih problema Grada Beograda i Instituta za socijalni rad u Beogradu. Umesto specijalizovanih ustanova, državni organi preuzimaju funkciju stručnog nadzora, koncipiranja razvoja delatnosti, institucionalnog i investicionog razvoja, imenovanja upravnih i poslovnih organa, finansiranja i kontrole delatnosti ustanova i službi socijalne zaštite (isti 1996, 15).

Čak i tamo gde se pretpostavljalo da bi trebalo da se pojavi prilika za bolje pozicioniranje socijalnog rada tj. u oblasti narastanja socijalnih problema kojima se bavi, dogodilo se njegovo urušavanje. Drugim rečima: „socijalna zaštita i socijalni rad kao tradicionalno najnerazvijeniji deo društvenih službi imaju direktno protivrečan odnos prema društvenim promenama” (Milosavljević M. 1996, 83). Porast potreba za ovom delatnošću, usled akumuliranih ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih promena, zaostajanja i nazadovanja, pratilo je ekonomsko i institucionalno umanjenje mogućnosti same profesije, što je vodilo sužavanju ciljeva, sadržaja i metoda koji poprimaju obeležje socijalnog staranja. Naime, pomeranje granice siromaštva suočilo je socijalne radnike sa sve većim brojem korisnika njihovih usluga, ali i sa smanjenom mogućnošću da im se izađe u susret. Umesto toga, suočili su se sa obavezom proširenja delatnosti u administrativno-upravnom pravcu, što je vodilo dodatnoj birokratizaciji u baratanju problemima koji su im povereni. Ukratko, usled „društvenih okolnosti, institucionalnih i konceptualnih promena, a jednim delom usled slabosti institucija i samih stručnih kadrova, socijalna zaštita i socijalni rad su poprimili obeležje „zaštitarskog tipa”, (Milosavljević 1996, 15–16) usled čega nije bilo

moguće odgovoriti ni na posledice socijalnih promena, a kamoli imati uticaja na same socijalne promene. „Period krize, masovnog siromaštva, nezaposlenosti i jačanja „socio-patoloških” promena u društvu, uslovio je „preusmeravanje” funkcija na puko preživljavanje” (Vuković 2005, 292). Sve ovo, zapravo, značilo je da nije ostvarena težnja socijalnih radnika da se „odlepe” od pojedinačnog i da se uključe u „globalno” tj. da potvrde vlastiti primat u bavljenju pojedinim društvenim grupama. Pojedinačno i marginalizovano u orijentaciji, ostavljalo ih je postrance, a time činilo i vlastito konstruisanje društvenim problemom otežanim i krnjim.

Reformski pravac razvoja socijalnog rada i mesto starih na razvojnom putu

Početak novog veka doneo je mnoge društvene zaokrete koji su se neminovno odrazili i na socijalu zaštitu, pa i na socijalni rad. Promene se mogu pratiti preko redefinisavanja funkcije centara za socijalni rad. Glavni pravci reformi usmereni su na eliminisanje nedostataka u stručnom (podizanje standarda) i organizacionom (decentralizacija) pogledu, s tendencijom prenosa dela nadležnosti na druge institucije i javne službe (Vuković 2005, 292). Prema članu 10. aktuelnog *Zakona o socijalnoj zaštiti*³, centar za socijalni rad može osnovati samo jedinica lokalne samouprave. Istovremeno došlo je i do promene sagledavanja uloge socijalnog rada o kojima piše Drenka Vuković u studiji *Sistemi socijalne sigurnosti* (Vuković 1998). Naime, sedamdesetih godina 20. veka profesionalna uloga socijalnog rada shvata se kao angažovano zauzimanje za interese neprivilogovanog dela stanovništva i marginalizovanih društvenih grupa. Osamdesetih godina uloga profesije sagledava se kao „dupli mandat” što je u suštini značilo da je socijalni rad, sa jedne strane, trebalo da obezbedi pružanje pomoći svojim klijentima u ostvarivanju socijalnih prava, dok sa druge strane socijalni radnici vrše i profesionalnu državnu funkciju. Uvođenjem tržišnog aspekta, socijalni rad dobija „trostruki mandat” što znači da se rad socijalnih radnika nalazi između dva formalna sektora (ekonomskog i državnog) i neformalne sfere koju predstavljaju primaoci (više u Vuković 1998, 81–86). Upravo, elemente ovog „trostrukog mandata” nalazimo u tranzicijskom periodu kada je potrebno povezivanje birokratskog (administrativnog), praktičnog (ekonomskog) i za korisnike životnog (neformalnog) aspekta.

U savremenoj praksi, na osnovu svega do sada navedenog, moguće je podcrtati one tačke u kojima socijalni rad ima za cilj baratanje problemima starih ljudi. Operacionalnu delatnost socijalni rad ostvaruje preko raširene institucionalne mreže koju čine: centri za socijalni rad kao primarne polivalentne ustanove u ovoj oblasti; prihvatilišta za decu i mladež; specijalne ustanove za decu i mlade ometene u psihičkom i telesnom razvoju; bračna i porodična savetovani-

3 Dostupno na: https://civilnodrustvo.gov.rs/upload/documents/zakoni/zakon_o_socijalnoj_zastiti.pdf

šta; specijalni zavodi za prevaspitanje i resocijalizaciju dece i mladih; specijalizovane ustanove za odrasla lica sa mentalnim i telesnim manama; kazneno-popravne ustanove za odrasla i osuđena lica; gerontološki centri i sl. (Petričković 2006, 285). Iz navedenog, vidi se da su čvorišta za rešavanja pitanja ostarele populacije, koja se nađe ili u stanju socijalne potrebe i/ili živi u institucionalnim okvirima gerontoloških centra i domova za stara lica, upravo, centri za socijalni rad i gerontološki centri. Drugim rečima, iz navedenog je moguće sagledati sa kojim sve skupinama društva stari dele svoju poziciju onih koji se obraćaju socijalnom radniku kao klijenti dok, sa druge strane, valja naglasiti da su neka od najvažnijih pitanja u rukama centara za socijalni rad. Među pitanjima o kojima se odlučuje u ovim ustanovama nalaze se i ona najosetljivija poput: hraniteljstva u starosti, zatim starateljstva – naročito osetljivog pitanja u starosti, pitanja procene stanja socijalne potrebe s kojim je u vezi izricanje mere smeštaja u domske kapacitete namenjene staroj⁴ populaciji, kao i pitanje procene uslova za ostvarenje svih vidova materijalne pomoći. Međutim, nove tendencije, potvrđene strateškim dokumentima koji naglašavaju ulogu vaninstitucionalizacije u procesu rešavanja pitanja starije populacije otvaraju put nešto drugačijeg sagledavanja starog čoveka u okviru socijalnog rada.

Završna razmatranja

Predmet analize bio je nastanak i delovanje socijalnog rada, kao one naučne oblasti i prakse orijentisane ka starima, mada ne i isključivo ka njima. Upravo činjenica da se star čovek našao „u društvu” sa „devijantnima” i „marginalizovanima”, kao onima ka čijim se problemima ova praksa orijentisala od nastanka, bio je povod da se preispita da li se o starosti može razmišljati i u kategoriji resursa? Ovaj potencijal prepoznat je u nastojanju označene naučne discipline da se i sama distancira od marginalizovanog položaja u kojem je decenijama bila u odnosu na druge naučne discipline sa kojima deli polja proučavanja i delovanja. Upravo je orijentacija ka narastajućem sloju društva, sloju *penzionera* bio shvaćen kao potencijalno pogodan za prevazilaženja ove problemske situacije. Pensioneri se definišu kao oni čije problem bi trebalo rešavati, ali koji ne predstavljaju društvenu grupu sa izrazito negativnim karakteristikama tj. kao devijantna grupa. Ovo je za krajnji ishod imalo konstruisanje novog polja delovanja, ali je upitno da li je ostvaren prvobitni cilj usled drugih nepovoljnih kretanja u društvu. Na ovaj način, bilo je moguće pokazati kako se na naučna delovanja odražavaju ukupna društvena, politička, ekonomska i druga kretanja, ali i to kako se zasnovano u sferi naučnog neminovno reflektuje na neposredni dodir sa starim čovekom čijim se problemima barata posredstvom ove (i ne samo ove) nauke.

---

4 I ne samo njoj (više u Milosavljević 2014b).

Literatura:

- Bloom, Martin and Alexander Monro. 1972. Social Work and the Aging Family. *The Family Coordinator* 21(1): 103–115.
- Kresić, Mitar i Janko Drča. 1999. *Trag zapisan u vremenu: 35 godina rada i razvoja Gerontološkog centra „Novi Sad”*. Novi Sad: Gerontološki centar „Novi Sad”.
- Milosavljević, Ljubica. 2013. Starost i politika: konstruisanje političkog potencijala pensionisanog dela društva od obnavljanja višestranačja u Srbiji. *Etnoantropološki problemi* (n.s.) 8 84): 987–1011.
- Milosavljević, Ljubica. 2014a. *Antropologija starosti – penzije: konstruisanje društvenog problema kroz penzije – od prvih penzionera do penzionih fondova*. Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka 65
- Milosavljević, Ljubica. 2014b. *Antropologija starosti – domovi: konstruisanje društvenog problema kroz organizovano domsko zbrinjavanje – od sirotinjskih do staračkih domova*. Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Etnološka biblioteka 82.
- Milosavljević, Milosav. 1990. *Socijalni rad na raskršću: problemi, protivrečnosti, perspektive*. Beograd: Naučna knjiga.
- Milosavljević, Milosav. 1996. *Socijalni rad: između tradicionalnog i modernog*. Beograd: „Draganić”.
- Petričković, Milan. 2006. *Teorija socijalnog rada: (epistemološki koreni nauke socijalnog rada)*. Beograd: Socijalna misao.
- Spector, Malcolm and John I. Kitsuse. 1973. Social Problems: A Re-Formulation. *Social Problems* 21(2): 145–159.
- Stojnov, Dušan. 2001. Konstruktivistički pogled na svet: Predstavljanje jedne paradigme. *Psihologija* 1–2: 9–48.
- Vuković, Drenka. 1998. *Sistemi socijalne sigurnosti*. Beograd: Fakultet političkih nauka: Institut za političke studije: Centar za socijalnu politiku.
- Vuković, Drenka. 2005. *Socijalna sigurnost i socijalna prava*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Woods, Robert A. 1905. Social Work: A New Profession. *International Journal of Ethics* 16 (1): 25–39.

Primljeno: 20. 12. 2017.

Odobreno: 02. 02. 2018.

Ljubica Milosavljević
Department of Ethnology and Anthropology,
Institute of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Old Age as a Resource in Social Work

Abstract: The paper aims to shed light on scientific effects and practice of social work, both globally and locally, in those aspects that led to scientific and practical orientation of this discipline towards the elderly. On the one hand such orientation may be understood as part of the total process of constructing old age as a social problem, while on the other hand it points to the strategy of actions of a concrete professional group wishing to overcome the initially marginalised position, which gave rise to looking into the potential of old age as a resource.

Key words: old age, social work, resource, social problem